

Список використаних джерел

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти т. - Основы дефектологии / под ред. Т.А.Власовой. – М.: Педагогика, 1983. – Т.5. – 368 с.
2. Гаврилушкина О.П., Соколова Н.Л. Воспитание и обучение умственно отсталых дошкольников. – М.: Просвещение, 1985. – 70 с.
3. Дегтяренко Т.М., Вавіна Л.С. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами: Навчальний посібник. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2008. – 302 с.
4. Золотоверх В.В. Нариси з історії спеціальної дошкільної педагогіки: Монографія. – К.: Науковий світ, 2004. – 196 с.
5. Катаева А.А., Стребелева Е.А. Дошкольная олигофренопедагогика: для студентов педагогических вузов. – М.: Гуманитарный издательский центр Владос, 1998. – 208 с.
6. Програма виховання та навчання розумово відсталих дітей дошкільного віку. – К.: ТОВ "ЛДЛ", 2000. – 120 с.

Article covers some question features pre-training and education of mentally retarded preschool children in a special pre-school.

Keywords: mentally retarded, school, special education, development and correction.

Отримано 24.2. 2012

УДК 376-056.36:377

О.В. Константи́нів

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ УЧНІВ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX ПОЧАТОК XX СТ.)

У статі розкрито передумови становлення трудового навчання в закладах спеціальної освіти. Висвітлено формування поглядів щодо застосування праці у навчально-виховній роботі спеціальних закладів для дітей з розумовою відсталістю (кінець XIX початок XX століття).

Ключові слова: праця, трудове навчання, розумово відсталі діти, спеціальні заклади освіти, корекція психофізичного розвитку, спонтанний розвиток, трудова діяльність.

В статті раскрыты предпосылки становления трудового обучения в учреждениях специального образования. Освещено формирование представлений относительно применения труда в учебно-воспитательной работе специальных учреждений для детей с умственной отсталостью (конец XIX начало XX века).

Ключевые слова: труд, трудовое обучение, умственно отсталые дети, специальные учебные заведения, коррекция психофизического развития, спонтанное развитие, трудовая деятельность.

Без цілеспрямованої дослідницької роботи і об'єктивного історико-педагогічного аналізу досвіду організації професійно-трудового навчання розумово відсталих учнів, який нагромадила спеціальна школа, практики будуть приречені на вічне „новаторство” і повторення попередніх помилок. Тому, надзвичайно важливо, всебічно оцінити професійно-трудове навчання як педагогічне явище без упередженого ставлення та осмислити різні аспекти вітчизняного досвіду. Особливе місце в цьому відношенні посідає передумови становлення трудового навчання розумово відсталих учнів періоду з другої половини XIX ст. – початок XX століття. З одного боку, саме в цей час було завершено його становлення як чинника формування найважливіших якостей особистості молодого покоління, з іншого – у 20–30 - х рр. воно було перетворене в засіб виховання готовності їх працювати.

Розвиток змісту професійно-трудового навчання розумово відсталих дітей в Україні неможна розглядати без аналізу тих теоретичних концепцій, які були висунуті основоположниками зарубіжної олігофренопедагогіки. Проблема навчання аномальних дітей стала актуальною лише в середині XIX століття з бурхливим розвитком промислового виробництва, яке потребувало кваліфіковану робочу силу. Бондар В.І. вказує, що ідея залучення розумово відсталих дітей до трудової діяльності виникла з відкриттям перших спеціальних закладів і широко реалізовувалась в практиці навчально-виховного процесу. Включення розумово відсталих дітей в трудову діяльність з самого початку розвитку олігофренопедагогіки визнавалась одною з головних умов їх підготовки до самостійного життя, але роль праці розумілась неоднаково. А саме залучення дітей з вадами інтелекту до праці розглядалось як:

1. **засіб фізичного, розумового і морального виховання.** Одним з представників такого напрямку є видатний олігофренопедагог Е. Сеген (1812 – 1880). Він розглядав трудову діяльність як засіб фізичного тренування рухового апарату, що призводить до тренування нервової системи ,через що відповідно поліпшується психічна діяльність. На

його думку, правильно організована "праця виробничого спрямування, зміцнює здоров'я розумово відсталих дітей, забезпечує розвиток сприймання, відчуття, подолання інертного стану". Е. Сеген пропагував і широко застосовував у своїй педагогічній практиці ручну працю і зазначав, що у розумово відсталих дітей слід виховувати звички приносити користь собі та іншим. Завдання виховання розумово відсталих, на думку Сегена, полягає в тому, щоб вивести їх з інертного стану, поставити в зв'язок із зовнішнім світом. Кінцева мета виховання – розвинути здібності, дати навички продуктивної праці для того, щоб розумово відсталі могли своїм заробітком окупити своє утримання та перестали бути тягарем для суспільства і стати людьми "корисними". Сам Сеген назвав свою систему фізіологічної, так як в процесі виховання, з його точки зору, повинно відбутися видозміна будови нервової системи, її оздоровлення. Він вказав ті засоби, які забезпечують подолання інертного стану розумово відсталі дитини і долучають її до корисної праці. Перше місце серед цих засобів займають сприятливі умови життя дітей з вадами інтелекту в спеціальних установах. Сеген детально розробив вимоги до житла, одягу, харчування, режиму для недоумкуватих. І хоча багато його порад втратили своє значення в сучасних умовах і здаються найвими, загальні принципи, якими він керувався при організації установ для розумово відсталих, не можуть бути відкинуті. Цими принципами є: врахування психофізичного стану розумово відсталі дитини, створення таких сприятливих умов для її розвитку, які наближають час включення дитини в продуктивну працю. Сеген вважав, що всі засоби, що забезпечують рішення кінцевої мети виховання такої дитини – підготовку її до праці, - себе виправдовують.

2. засіб активізації навчальної діяльності. Наприклад, Ж. Демор (1867 -1941) протиставляв обов'язкове поєднання навчання з ручною працею. Він стверджував, що "ручна праця пробуджує ініціативу, примушує працювати мозок, пробуджує увагу і бажання, регулює прояв волі... – вона є важливою зброєю інтелекту і міцного засвоєння різноманітних знань". Він гостро критикував усталений вербалізм у навчанні розумово відсталих дітей, загальноприйнятту систему навчальних занять з окремо взятих предметів. Навчальні програми шкіл підпорядкував принципом "корисності" - вчити тільки тому, що сприяє розвитку розумових і фізичних здібностей дитини і має практичне значення. У навчальному плані відвів значне, місце ручній праці, гімнастиці, малюванню, співу, виправленню недоліків мовлення. Обґрунтовано виступав проти даремних, абстрактних знань у навчанні розумово відсталих дітей, прийшов до невиправданого висновку про необхідність максимально скоротити програми з арифметики, письма та граматики. Сформулював ряд рекомендацій з методики окремих навчальних предметів в спеціальній школі.

3. засіб розв'язання соціальних проблем – підготовки випускників школи до самостійної продуктивної діяльності. Представником такого напрямку поглядів на роль праці у навчанні розумово відсталих дітей є А. Біне (1857–1911). Він стверджував, що важливим показником удосконалення навчального процесу у спеціальній школі є ступінь пристосування дитини до навколишнього світу. Навчання повинно активізувати розумово відсталу дитину, зробити її діяльною, працездатною, мислячою і творчою. На його думку, загальнопедагогічна робота з розумово відсталими дітьми повинна спрямуватися на розвиток практичних здібностей та вмінь. З цією метою він рекомендував педагогам широко використовувати психічну ортопедію – систему спеціальних вправ на розвиток спритності, швидкості реакції, організованості і достатньої орієнтованості в довкіллі. У цьому аспекті А. Біне надавав перевагу заняттям з ручної праці, стверджуючи, що навчання в шкільній майстерні набагато корисніші, ніж заняття в класі, оскільки вони полегшують процес пристосування таких осіб до самостійного життя.

4. засіб корекції недоліків розвитку розумово відсталих дітей. На той час корекційно-виховну роботу називали сенсомоторною культурою, психофізіологічною ортопедією, яка являла собою систему формальних вправ, що мали на меті тренування органів чуття, моторики та розвитку уваги. Ці вправи, як правило, були мало пов'язані з навчальною і трудовою діяльністю недоумкуватих і виконувалися у відриві від життєвих ситуацій. Проте Г.М. Дульнев зазначає, що "розуміння сутності цієї роботи, її принципи, її практичне здійснення дуже сильно змінювались в залежності від розвитку психологічної і педагогічної науки". [2, с. 21]. Наприклад, сюди ми можемо включити погляди Сегена і Демора про роль праці у формуванні морального і розумового розвитку аномальних дітей, вони в якійсь мірі вважали, що трудова діяльність як найбільш активна діяльність може автоматично покращувати стан розумового і морального розвитку. На відміну цьому Декролі розглядає ручну працю як сприятливу умову спонтанного розвитку якостей дитини, навчання, зокрема ручна праця, виявляє закладені якості, впорядковує хід розвитку, не добавляючи нічого нового до того, що закладено від початку в дитині. Іншої думки притримувалась М. Монтесорі, яка вважала, що необхідно створити умови для розвитку мислення дитини і для виправлення психофізичних недоліків розумово відсталих дітей. Вона не відокремлювала ручну працю в окремий предмет, а за допомогою дидактичних вправ розвивала у дітей навички самообслуговування та застосовувала в дидактичних прийомах суспільно-корисну працю. Сантис де Санте (Італія), Торнов (Німеччина) та інші, наголошували, що включення

трудової діяльності у зміст навчання розумово відсталих учнів сприяє формуванню у них розумових і моральних якостей.

Отже, зміст трудового навчання розумово відсталих дітей на початку його становлення носив неоднозначний характер і досліджувався з різних позицій, а саме як засіб формування суми навиків (фізичних, розумових або моральних), як зв'язок зі змістом навчання спеціального закладу, і як засіб соціальної реабілітації (підготовка дітей до самостійного життя). Що дало підґрунтя для активізації суспільної допомоги розумово відсталим на території Росії та України. На початку ХХ століття видаються російською мовою наукові праці зарубіжних олігофренопедагогів, психологів, праці яких присвячені проблемам розумово відсталості. (Ж. Демор, Б. Меннель, Ж. Филипп і П. Бонкур, А. Біне і Т. Сімон, Е. Сеген та інші).

Як і на Заході, в Росії так і на Україні рух на захист недоумкуватих посилюється з кінця ХІХ століття. У пресі, на з'їздах лікарів, педагогів, психологів учасники яких виступають щодо організації громадської допомоги розумово відсталим, вимагають проведення реформи в галузі освіти, охорони здоров'я. Так, російський лікар І.П. Мержеєвський, наголошує на соціальному характері природи недоумства, значення громадської турботи та залучення розумово відсталих до праці. "Ідіотизм...накладає на кожне впорядковане суспільство подвійний обов'язок: вивчити і викоринити ті ненормальні умови, які сприяють його розвитку, і подбати про долю його жертв, ні в чому не винних. Ці турботи не можуть бути марні, досвід переконує нас, що ідіоти при правильному вихованні і розумному навчанні можуть частково власною працею забезпечити витрати, витрачені на їх утримання. Від самого суспільства залежить поставити ці істоти в такі умови, щоб їх жалюгідне життя не лежало важким тягарем на економічному побуті країни" [4, с. 80]. Це підкреслює, що для вітчизняного направлення олігофренопедагогіки характерно велику увагу приділяли питанням трудового навчання розумово відсталих дітей. Підготовку недоумкуватих до участі в продуктивній праці з кінцевою метою їх виховання в подальшому стали визнавати багато олігофренопедагогів, а саме Є.К. Грачов, М.П. Постовска, Г.Я. Трошин, В.П. Кащенко, Г.Н. Россолимо, Д.І. Азбукін, А.Н. Граборов та інші.

Зокрема, В.П. Кащенко наголошував на тому, що ручна праця "повинна посідати головне, домінуюче місце серед інших предметів – вона є базисом всіх наших виховних і освітніх впливів на дефективну дитину". Він один з перших намагався використати ручну працю як методичний прийом роботи з дітьми при вивченні всіх начальних предметів та задіяти працю як корекційний чинник при організації навчання та виховання дітей з вадами інтелекту, він писав : "Питання про співвідношення виробничої і творчої праці як моментів лікувально-

педагогічного впливу ще поки не розкрито остаточно, але на нашу думку, саме останній відіграє головну роль для педагогічної корекції" [5, с. 89]. В.П. Кащенко зауважував, що "метод корекції через працю як метод трудової терапії дійсно має своїм результатом оздоровлення особистості дитини" [5, с. 90]. Та розробив систему корекційної роботи, основою якої є трудова діяльність розумово відсталих учнів, яка містить такі етапи:

1. Мотивація розвитку загальної працездатності.
2. Вироблення систематичності і витримки в роботі.
3. Культура зацікавленості в праці, яка має 2 моменти: по-перше, це відволікання дитини від небажаних, негативних інтересів, яке здійснюється шляхом заміни; і по-друге – розвиток нових інтересів.
4. Розвиток загальної активності.

Автор вбачав, в такій організації корекційної роботи, що трудова діяльність автоматично без будь-яких додаткових засобів, без спеціальної ціленаправленої роботи вчителя у дефективної дитини розвиває уявлення, вольові зусилля, моральні якості особистості тощо.

Ідею автоматичного, спонтанного впливу на психічний розвиток розумово відсталої дитини в умовах трудової діяльності розвивав О.М. Грабаров. Спеціальна школа має відповідати всім принципам єдиної трудової школи, зокрема зазначав, що "праця в навчальному плані допоміжної школи є важливим моментом здійснення загальноосвітніх знань. З цієї точки зору праця такий же навчальний предмет, як мова, арифметика, географія і її організація повинна задовольнити основні дидактичні і методичні вимоги... Впливає на характер знань учнів з цих предметів". Особливе місце в працях О.М. Грабарова надається праці як засобу корекції особистості розумово відсталої дитини в загальній системі засобів виховання. Він стверджує, що в процесі праці розвивається цілий комплекс особистісних якостей учнів таких як "ініціативність, обміркованість, самостійність, наполегливість, самоконтроль, витримка" [3, с. 58]. В процесі трудової діяльності учень знайомиться з різними характеристиками предметів: величина, форма, вага, колір тощо. Учень встановлює певну залежність між деякими якостями предметів, розкриває різноманітності цих предметів за допомогою різних аналізаторів (зорового, тактильного тощо). Таким чином, дитина розширює коло своїх уявлень і "отримує матеріал для порівняння і висновків т.б. учень просувається у своєму розвитку" [3, с. 124]. Для реалізації перерахованих завдань О.М. Грабаров зауважує що праця повинна бути посильною, цікавою і безумовно корисною з точки зору фізичного виховання.

Професор О.М. Грабаров вважається засновником спеціальних методик навчання і виховання розумово відсталих учнів.

Представлений в його працях науковий матеріал має теоретичне та практичне значення і на сучасному етапі розвитку олігофренопедагогіки. Особливу увагу автор приділяє ліпленню (глина, замазка, пластилін) і роботі з папером (складання, аплікація, плетення). В його книзі "Очерки по олигофренопедагогике" представлена не тільки технологія цих видів праці, а і фактично подане планування. Вчений підкреслював, що ліплення і робота з папером мають великі корекційні можливості: розвивають спостереження, уяву, почуття міри і форми, "сприяють сенсомоторному розвитку", є "чудовим підготовчим засобом до письма" [3, с. 137] .

Отже, кінець XIX початок XX століття – це період формування поглядів щодо використання праці у системі освіти розумово відсталих учнів. На основі вище сказаного ми можемо виділити такі передумови становлення професійно-трудового навчання спеціальних закладах для дітей з вадами інтелекту:

1. Усвідомлення значення праці у організації навчання та виховання розумово відсталих дітей, що дало змогу залучати їх до елементарних видів трудової діяльності;

2. Усвідомлення того, що діти з вадами інтелекту можуть засвоїти та оволодіти трудовими вміннями та навичками, що позбавляє їх бути тягарем для суспільства. Це призводить до збільшення кількості спеціальних закладів і покращення умов навчання та виховання;

3. Усвідомлення значення праці в організації навчання як засобу корекції недоліків психічного і фізичного розвитку розумово відсталих дітей, яке призводить до проведення досліджень та методичних розробок з трудового навчання;

4. Усвідомлення домінуючої ролі трудового навчання у процесі організації навчання та виховання дітей з вадами інтелекту як засобу розв'язання соціальних проблем – підготовки випускників школи до самостійної продуктивної діяльності;

5. Усвідомлення того, що трудове навчання такий же предмет, як і мова, арифметика, географія тощо і його організація повинна задовольнити основні дидактичні і методичні прийоми.

Однак, послідовники перерахованих нами поглядів щодо застосування праці у навчанні дітей з вадами інтелекту не розглядали трудове навчання з позиції його логічного змісту, в контексті тієї системи розумових дій, які можуть формуватися у процесі спеціально організованого навчання.

Не надавалось значення створенню спеціальних додаткових умов для організації трудового навчання. Погляди дефектологів того часу на роль і значення фізичної праці у корекції пізнавальної діяльності розумово відсталих дітей ґрунтувалися на пасивному очікуванні

позитивних результатів у розвитку особистості учнів спеціальних закладів.

Трудова діяльність не поєднувалась з продуктивною працею учнів і обмежувалась тренувальними вправами, спрямованими на елементарну підготовку учнів. Для цього періоду була характерна тенденція до обмеження цілеспрямованого трудового навчання простою ремісничо-кустарною працею. Тому трудове навчання учнів допоміжної школи обмежувалося формуванням суми навичок з елементарних видів праці, які необґрунтовано визначалися практикою.

Не надавалось належного значення ролі цілеспрямованої роботи вчителя в процесі організації трудового навчання. А саме, не може сприяти корекції психофізичних вад розумово відсталих учнів така його організація, при якій відбувається своєрідний "поділ праці" - все, що потрібно робити руками, роблять учні, що потрібно "вирішувати головою" (наприклад, контроль за якістю виконання операцій) , все це за учнів робить вчитель.

На всіх етапах розвитку теорії і практики навчання й виховання розумово відсталих дітей вівся активний пошук педагогічних засобів використання їхньої праці з метою психічного розвитку дітей і підготовки їх до боротьби за своє існування. В цей період не прослідковується єдиного бачення науковців та практиків щодо застосування праці у організації навчання та виховання учнів з вадами інтелекту. Тим самим надання праці "... педагогічного спрямування у навчанні розумово відсталих дітей було тим спільним, об'єднуючим початком, яке не викликало будь-яких сумнівів у представників різних напрямків і наукових шкіл (Бондар В.І.)" [1, с. 285].

У світлі розв'язання цього завдання ставилися та розроблялися питання психолого-педагогічного вивчення учнів, удосконалювалися зміст і методи виховання і навчання в спеціальній школі, формувалася система професійно-трудоного навчання, добиралися профілі підготовки дітей до самостійної праці. Усі ці питання розглядалися, насамперед, в аспекті проблеми коригування недоліків розумового розвитку учнів.

Однак глибший аналіз тих чи інших теоретичних підходів щодо розв'язання корекційних завдань показав, що і визначення змісту корекційної роботи в школі, і розуміння дидактичних шляхів коригування вад розвитку учнів залежали від того, як розв'язувалася загальніша проблема – проблема соціальної спрямованості виховання розумово відсталих дітей. Особливо це виявляється при аналізі системи трудового навчання, яке здійснювалось відповідно до тієї чи іншої концепції соціальної спрямованості навчально-виховного процесу спеціальної школи.

Список використаних джерел

1. В.І. Бондар, В.В. Золотоверх Історія олигофренопедагогіки: Підручник. – К.: Знання, 2007. – 375 с.
2. Дульнев Г.М. Основы трудового обучения во вспомогательной школе. – М.: Педагогика, 1969. – С. 217.
3. Граборов А.Н. Основы олигофренопедагогика. Авторы-воспитатели: В.Г. Петрова, Т.В. Шевырева. – М. Педагогика, 2005.
4. Замский Х.С. История олигофренопедагогика. – 2 изд. – М.: Просвещение, 1980. – 398 с.
5. Кащенко В.П. Педагогическая коррекция: Испр. недостатков характера у детей и подростков: Кн. для учителя. – 2изд. – М.: Просвещение, 1994. – 223 с.

The article reveals the condition of formation of labor studies at institutions of special education. Forming of views on the employment in the educational work of special schools for children with mental retardation (late nineteenth early twentieth century).

Keywords: labor, labor training, mentally retarded children, special educational institutions, correction of mental and physical development, spontaneous development and employment.

Отримано 24.2. 2012

УДК 376

М.С. Кузнецова

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОЇ УЯВИ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ НЕДОСТАТНІСТЮ

У статті проводиться аналіз результатів експериментального дослідження особливостей творчої уяви учнів старших класів допоміжної школи на географічному матеріалі.

Ключові слова: діти з порушенням інтелектом, творча уява, географічний матеріал.

В статті проводиться аналіз експериментального дослідження особливостей творчого воображення учеников старших классов вспомогательной школы на географическом материале.